

Literárně přehledová část

Úvod

Cílem práce je zobecnit vědecké poznatky o dopadech rozpadu vztahu rodičů na vývoj dítěte. V České republice byly realizovány výzkumy zabývající se porozchodovými situacemi, jsou to ale práce dvacet až třicet let staré. Naopak zahraniční literatury zabývající se následky rozpadu vztahu je nepřehledné množství. Nicméně výsledky jsou podobné. Rozpad vztahu rodičů může narušit rodinný systém, který je předpokladem pro zdárný vývoj dítěte. Tato situace je závažná, protože třetinová pravděpodobnost rozvodu se stává setrvalým jevem (Možný, 2008). Nemluvě o rodinách nesezdaného soužití, které nejsou započítány do statistik Českého statistického úřadu. Proto je problematika rozvodu či rozpadu vztahu rodičů aktuální a výzkum zabývající se dopady rozpadu vztahu rodičů na děti je v českém prostředí žádoucí.

Na poznatky se snažím dívat ze systémového pohledu, který, jak uvádí Sobotková (2001), zdůrazňuje celistvost, propojenost a komplexnost systému. V tomto případě rodinného systému. Vycházím z předpokladu, že sledované problematice porozumím lépe v kontextu fungování celého rodinného systému, který existuje ve vlastním prostoru, čase a sociálně-historickém kontextu. „Protože problémy rodiny a současné obtíže dítěte obvykle souvisejí s fungováním celé rodiny a mohou signalizovat nerovnováhu“ (Sobotková, 2001, str. 18).

Soustředím se především na poznatky plynoucí ze studií, které pokročily od jednoduchého porovnání ke složitějším designům, a proto vyberu z bohaté literatury studie z roku 2000 a výše. V malém zastoupení i studie starší, které jsou pro současné studie výchozí. Velké zastoupení v literatuře má autor Paul Amato. V současnosti se výzkumem rozpadu vztahu zabývá nejvíce a v minulých letech provedl dvě meta-analýzy (Amato, Keith, 1991; Amato, 2001). Většina dostupné literatury na jeho poznatky navazuje a dále je rozvíjí. Proto i v této práci poznatky Paula Amata pokládám za stěžejní.

Chci odpovědět na následující otázky: 1) Jaká je souvislost mezi rozpadem vztahu rodičů a problémy ve vývoji dítěte? 2) Zvyšuje rozpad vztahu rodičů riziko vývojových problémů u dětí, které prožily rozpad vztahu rodičů, v porovnání s dětmi, kterého ho neprožily? 3) Pokud riziko vývojových problémů rozpad vztahu zvyšuje, tak za jakých okolností?

1. Charakteristiky současných rodin

V současnosti se rodiny proměňují. Posledních dvacet let klesá počet uzavřených manželství, narůstá počet nesezdaných soužití a počet sólo matek, které se stávají stále častější formou rodiny (McLanahan, Sawhill, 2015). Například v České republice bylo v roce 2015 o 700 rozvodů méně než v roce 2014, přičemž více než polovina z nich se týkala manželství s nezletilými dětmi (Český statistický úřad, 2016). Statistika neuvádí počet rozchodů nesezdaných rodičů. Tento rozpad vztahu se do statistik rozvodovosti nezapočítává (Clark-Stewart, 2006). Tím chci poukázat na aktuálnost a význam tématu rozpadu vztahu rodičů. Rodiny nesezdaných rodičů se považují za podobné rodině tradiční s manželským intaktním párem, ale jsou více zranitelné, více nestabilní. Děti jsou zde více ohroženy rizikem rozpadu vztahu a následných rodinných změn, což se může negativně projevit ve vývoji dítěte (McLanahan, Garfinkel, 2000; McLanahan, Sawhill, 2015).

Na rozdíl od minulých let děti žijí častěji v rodinách, které nemají tradiční uspořádání. Vybrané studie sledují tzv. mimorodinné uspořádání rodiny, které chápou jako jakékoli uspořádání rodiny odlišné od intaktní manželské biologické rodiny. V současnosti se lze setkat s mnoha formami. Já se budu převážně věnovat rodinám, u kterých je riziko rozpadu vztahu a následných rodinných změn vyšší (oproti rodinám s manželským biologickým párem). Jedná se o rodiny nesezdaného soužití, sólo rodiny či rodiny dalších manželství/ vztahů s jedním nevlastním rodičem.

Je třeba se zajímat o charakteristiky rodin s mimorodinným uspořádáním a odpovědět na otázky: Co je odlišuje od rodin, které se nerozpadnou? S jakými se setkávají problémy a co je příčinou rozpadu těchto rodin? Po přečtení relevantních studií jsem se rozhodla rodiny pracovníčně označit jako nestabilní. Pojem rodinná nestabilita operacionalizuju jako počet partnerských změn, tedy odchod rodiče, příchod nových partnerů apod., které se v průběhu rodinného života mohou vyskytovat.

Cavanaghová a Huston (2006) sledovali rodinnou situaci předškolních dětí. Většina dětí ze vzorku se narodila a vyrůstala ve stabilní rodině a do konce předškolního období nezažila žádnou rodinnou změnu. Mezi tyto změny autoři řadí např. rozpad vztahu rodičů, další vztahy matky apod. V nestabilní rodině pak vyrůstala třetina vzorku a změnu člena rodiny (výměna partnerů) zažila čtvrtina z nich (Cavanagh, Huston 2006). To znamená, že většina dětí rodinnou nestabilitu vůbec nezažije. Naopak děti, které rodinnou změnou prožijí, jsou s větší

pravděpodobností vystaveny riziku dalších změn, které představují potenciální stresovou událost (Amato, 2005; Cavanagh, 2006).

1.1. Příčiny rozpadu vztahu

Některé studie se snažily definovat prediktory rozvodu (Amato, 2001; Amato, 2010, Bramlett, 2002). Jedná se o faktory demografické a interpersonální, které mohou společně podmínit rozpad vztahu. Ovšem ačkoli faktory označujeme jako prediktory, nelze usuzovat, že jsou také příčinou (Amato, 2010).

Amato (2007) porovnával manželství, která skončila rozvodem a která zůstala intaktní. Na základě výsledků zkombinoval rizikové faktory, které se podílí na rozhodnutí o rozvodu. Ačkoli je toto rozdělení určené pro rozvod, není podle mě nutné striktně rozlišovat mezi rodinou s manželským párem nebo mezi rodinou nesezdaného soužití. Příčiny rozpadu vztahu a celý mechanismus rozpadu vztahu se zdá být v těchto rodinách podobný.

1. Zisky a ztráty manželství (nižší věk manželů, nižší vzdělání a příjem, společné soužití před svatbou)
2. Bariéry v ukončení manželství (předchozí rozvod, doba trvání manželství, víra, děti v domácnosti, postoj k rozvodu),
3. Alternativy manželství (očekávaná kvalita života po rozvodu, možnosti kariéry, celková spokojenost a štěstí)

Zde uvádím vybrané výsledky některých studií, které se těmito rizikovými faktory zabývaly a jsou ve shodě s rozdělením rizikových faktorů rozpadu vztahu dle Amata (2007).

Lidé, u kterých je pravděpodobnost rozpadu vyšší, mají nízké vzdělání i příjem (příjem i vzdělání byly pravděpodobně nízké kvůli nízkému věku). V dětství spíš prožili rozvod rodičů (Amato, Kane, 2011; Bramlett, 2002; Gruber, 2004) a ještě před svatbou žili společně s jiným partnerem v nesezdaném soužití. Manželství uzavřeli v mladém věku (Amato, 2011), pro ženy byl rizikový věk méně než 20 let (Osborne, McLanahan, 2007) a žili v domácnosti s nevlastními dětmi. V jedné longitudinální studii nahlásilo 30 % respondentů z nesezdaného soužití přítomnost alespoň jednoho biologického dítěte v rodině a dalších 30 % uvedlo přítomnost dítěte z předchozích vztahů. Jedné třetině respondentů se v průběhu studie dítě narodilo. Studie odkazuje na fakt, že přítomnost dětí je obecně ve vztahu s poklesem interakce mezi partnery, a

to především přítomnost dětí mladších, které vyžadují konstantní péči a vyvolávají napětí mezi partnery (Brown, 2004).

Dále tito lidé zastávali specifický postoj k rozvodu, akceptovali ho jako možnost řešení problémů a obecně zastávali liberální hodnoty (Amato, 2010). S tím souvisí fakt, že se rozpadají i méně konfliktní manželství (Amato, 2007) a nerozpadají se primárně kvůli nedostatečné kvalitě vztahu či nespokojenosti. Manželé spíše nejsou instituci manželství tolik zavázáni. Také mohou mít větší tendenci riskovat. Tito jedinci cítí méně zábran k ukončení současného vztahu a mají k němu nižší morální závazek (Watt, 2001). Naopak osoby, které jsou vztahu vysoce zavázány, nevidí rozvod jako možnost řešení problémů (Amato, 2007; Watt, 2001).

Sklon k rozchodu se u manželů liší také podle pohlaví, podle kvality vztahu s vlastním rodičem či podle množství společně tráveného času s partnerem. Například z jedné studie vyplývá, že ženy budou oproti mužům spíše iniciativní při rozhodování o ukončení vztahu. Pravděpodobnost rozvodu se zvyšuje i tehdy, pokud spolu partneři tráví méně času, méně spolu komunikují (Amato, 2007) a hádají se ohledně sexu a peněz (Terling-Watt, 2001).

Výše zmíněné faktory mohou vztah podmiňovat ve dvou směrech. 1) Mohou přispět k častým konfliktům a k celkové nespokojenosti. Nebo 2) vedou ke specifickému postoji k rozpadu vztahu. Tedy že rozvod či rozchod akceptují jako řešení pro problémy a ke vztahu mají nižší závazek (Amato, 2007; Bramlett, 2002). Tito lidé nejsou schopni řešit konflikty, tvořit kompromisy, které jsou nutné pro udržení dlouhodobého, uspokojivého vztahu.

Pro potřeby této práce považuji za významné zjištění, že prožití rozpadu vztahu rodičů v dětství zvyšuje riziko rozpadu vlastního partnerského vztahu a že efekt rozpadu vztahu může být kumulativní. Rozpad vztahu rodičů se tedy může promítat do budoucího rodinného života dětí (Amato, 2001, Amato, Sobolewski, 2001; Bramlett, 2002; Gruber, 2004;).

1.2. Charakteristiky nestabilních rodin

Rodiny nesezdaného soužití

Zde chci odpovědět na otázku, co rodiny nesezdaného soužití odlišuje od rodin manželských. Nesezdané soužití lze považovat za nestabilní, protože v porovnání s manželstvím je riziko rozpadu vztahu a dalších rodinných změn vyšší. Zde uvádím výsledky vybraných studií.

Oproti manželství dojde u nesezdaných soužití ve více jak polovině případů k rodinné změně. Signifikantní počet (byť menšina) dětí zažije v dětství tři a více změn (Osborne, McLanahan, 2007).

V rodinách nesezdaného soužití podle studie McLanahanové a Becka (2010) v době narození dítěte společně žila více než polovina partnerů. Po pěti letech se rozpadly dvě třetiny vztahů. Z nich asi polovina otců dítě pravidelně vídala a děti i otcové vnímali vzájemný vztah jako pozitivní. Jedna třetina otců se ale s dětmi nevídala vůbec. Tito otcové zakládali nové vztahy a narodili se jim další děti (McLanahan, Beck, 2010). Podle této studie zažije rozpad vztahu během prvních pěti let života 70 % dětí z rodin nesezdaného soužití a jedna třetina těchto dětí naprosto ztratí kontakt s otcem, což pro děti podle Amata (2001) představuje další rodinnou změnu.

I když se některé páry nesezdaného soužití rozhodnou pro svatbu, jejich vztah má stále větší pravděpodobnost rozpadu vztahu (oproti manželstvím, kde ke společnému soužití došlo až po svatbě). Proč je riziko rozpadu vztahu a rodinných změn v těchto rodinách vyšší? V literatuře se uvažuje o tzv. efektu kohabitace (Stanley et al., 2011).

Rhoades et. al. (2009) ve svém výzkumu zjistil, že páry, které společně žily už před svatbou, hodnotí později manželství jako méně kvalitní. V manželství se tito lidé cítí méně spokojeni, jsou si méně oddáni a spíše si nedůvěřují. Méně s partnerem komunikují a mají větší potenciál se rozvést než ti, kteří žili společně až po zasnubách nebo až po svatbě. Ze studie vyplývá, že společné soužití před svatbou je typické nižší kvalitou budoucího manželství a vyšší pravděpodobností rozvodu. Ovšem rozdílly byly obecně mírné (Rhoades et. al., 2009).

Efektu kohabitace se věnuje i studie Brownové (2004). Sledovalo se, zda se úroveň kvality vztahu po přesunu do manželství zvýší. Porovnávali páry, které zůstaly v nesezdaném soužití, a páry, které se rozhodly vzít. Jejich hodnocení spokojenosti, četnost hádek a nestability vztahu se významně nelišilo. Ukázalo se ale, že pro kvalitu vztahu není přesun do manželství určující.

Významné bylo, zda páry plánovaly svatbu. Ty, které svatbu plánovaly, svůj vztah označily za více stabilní, uváděly méně neshod a obecně se cítily více spokojené (oproti párům neplánujícím manželství) (Brown, 2004). Podle Bramletta (2002) svatbu plánuje jen menšina párů.

V navazujícím výzkumu sledovali charakteristiky těchto párů. O přesun do manželství mají zájem páry, které pocházely z rodiny s vyšším příjmem, samy měly vyšší příjem a náboženství označovaly za osobně velmi důležité. Podle studie jsou tyto páry více stabilní a pravděpodobnost rozpadu vztahu je menší než u párů s nižším příjmem až na kraji chudoby a bez náboženského vyznání (Bramlett, 2002).

Platí tedy, že pouhá formalizace vztahu jeho úroveň kvality nezvyšuje (Brown, 2004). Příčiny rozvodu a rozpadu vztahu nesezdaného soužití jsou si podobné. Mezi rizikové faktory pro rozpad vztahu patří nízký věk partnerů, prožitý rozpad vztahu rodičů v dětství, přítomnost dětí ve vztahu, nízký socioekonomický status, akceptace rozpadu vztahu jako řešení a nebo negativní postoj k manželství (Brown, 2004). Jak uvádí McLanahanová a Beck (2010), většina žen ve studii věřila, že manželství tvoří ideální rodinné prostředí pro výchovu dítěte, ale zároveň se ženy domnívaly, že stejné podmínky by mohly poskytnout jako sólo matka. Pro tyto ženy je rozpad vztahu řešením problémů ve vztahu a je tedy přijatelný. To může do jisté míry vysvětlovat zvyšující se počet rozpadů vztahu a nárůst počtu sólo matek.

Sólo rodiny

Sólo rodiny se v současnosti objevují stále častěji. Ačkoli sólo rodina vzniká i z vlastního rozhodnutí matky či smrtí partnera, zde se zaměřím na sólo rodiny vzniklé rozpadem vztahu. Podle Sobotkové (2001) byly dříve svobodné matky odsuzovány a jejich děti byly litovány, z čehož vyplývalo jejich znevýhodněné postavení ve společnosti. Většinu těchto rodin tvoří sólo matky a jen 10 % sólo otcové (Sobotková, 2001).

Některé studie porovnávaly děti ze sólo rodin s dětmi z manželských rodin. Z výsledků vyplývá, že děti ze sólo rodin jsou v porovnání s dětmi z manželských rodin ohroženy zvýšeným rizikem vývojových problémů (oblast chování, prožívání a školních výsledků), což není způsobeno pouze odlišnou strukturou rodiny (Amato, 2005). Lze objektivně říci, že oproti stabilním manželstvím mají sólo rodiny většinou nižší životní úroveň, rodiče mezi sebou většinou méně spolupracují a děti si bývají se sólo rodičem méně blízké, především se sólo otci. Také tyto rodiny spíš prožijí partnerské změny rodiče (uzavření nových vztahů a další

rozchody) oproti rodinám manželským. Z toho pohledu se riziko vývojových problémů snižuje u dětí ze stabilních manželských rodin (Amato, 2005).

Na druhou stranu ani intaktní manželská rodina nepředstavuje vždy ideální formu rodiny. Existují manželské rodiny s chronickým konfliktem, které mohou vývoj dítěte narušit. Nicméně sólo rodiny se potýkají s obtížemi, které mohou v důsledku vést ke specifickým problémům dítěte. Jedná se o ekonomické obtíže, sníženou kvalitu rodičovství a opakované vystavení stresu. Speciálně pro matky je obtížné vyrovnat se s dalšími povinnostmi rodičovství jako je uspokojování emocionálních potřeb členů domácnosti nebo s povinnostmi finančního zajištění rodiny (Amato, 2005). Sólo matky mají většinou nižší vzdělání a příjem, a proto bývají často zaměstnané na plný úvazek (Amato et. al., 2008). Tyto vysoké nároky vyvolávají stres, který znesnadňuje kompletní naplnění rodičovské role. Pro sólo rodiče je pravděpodobně obtížnější být autoritativní a kontrolovat život dětí. V porovnání s rodinou manželskou jsou sólo rodiče méně schopni dítěti poskytnout emoční podporu, důslednost ve výchově, dohled nad dětmi a také se s dětmi častěji hádají (Amato, 2005). Riziko nedostatečného zvládnutí situace se zvyšuje tehdy, když žena ztrácí známé prostředí a podporu okolí (Sobotková, 2001). Sólo rodiny se také častěji potýkají s dalšími rodinnými změnami. Podle jedné studie rodinnou změnou projde jedna třetina sólo rodin (oproti rodině s manželským párem, kde rodinná změna neproběhne ve většině případů) (Osborne, McLanahan, 2007).

Některé studie sledovaly vývojové trajektorie dětí ze sólo rodin a zabývaly se především partnerským chováním dcery. Ukazuje se, že dívky vyrůstající v sólo rodině se s větší pravděpodobností narodí nemanželské dítě, také se stane sólo matkou a s větší pravděpodobností zažije rozpad vlastního vztahu (Amato, Kane, 2011). Především mladé sólo matky jsou méně úspěšné na střední škole a nemají tendenci ve studiu pokračovat (oproti dívkám ze stabilních manželských rodin). Nechtějí těhotenství odkládat a podle Amata et. al. (2008) v těhotenství hledají chybějící emoční blízkost.

2. Rozpad vztahu rodičů

Pohled na rozpad vztahu se měnil v čase. Původně se užíval pojem rozvod, od kterého se upouští a užívá se spíše rozpad vztahu (*dissolution*). Tuto perspektivu využívá Teorie rodinných systémů (*family systems theory*), podle které je rozpad vztahu proces, který se postupně rozvíjí, začne ve chvíli, kdy jsou partneři stále v manželství či ve vztahu a skončí mnoho let po rozpadu vztahu (Amato, 2000). Navíc vzhledem k současným proměnám rodiny je možné teorii aplikovat nejen u manželství, ale i u nesezdaných soužití či sólo rodin (Amato, Kane, 2011).

Dnes je na místě sledovat spíše počet rodinných změn než samotný počet rozvodů či rozpadů vztahu. Rodinné změny chápou jako odchod jednoho rodiče, příchod dalšího partnera, uzavření dalších vztahů rodiče, další rozvody apod. V současnosti se rozlišuje mezi dvěma pojetími rozpadu vztahu.

Podle prvního pojetí je rozpad vztahu vnímán jako jednorázová událost. Podle druhého pojetí, které pro účely práce využiji, **je rozpad vztahu proces dlouhodobého rodinného nesouladu doprovázený rodinnými změnami** (odchod jednoho partnera, příchod nového atd.) (Cavanagh, 2008a). **Proto se opakovaně zdůrazňuje, že významná proměnná pro well-being dítěte je počet rodinných změn, nikoli rozpad vztahu sám o sobě** (Cavanagh, 2006a; McLanahan, Garfinkel, 2000; Wollfinger, 2000). Rodinné změny představují potenciální stresory, které mohou ztížit pokusy dítěte vyrovnat se s rozpadem vztahu. A přispět tak k vyšší pravděpodobnosti výskytu psychických obtíží (Kelly, Emery, 2003).

Po rozpadu vztahu rodičů může být rodina v ideálním případě dobře fungujícím systémem, který poskytuje dětem vhodné podmínky pro vývoj (Pryor, 2011). Po rozpadu vztahu většinou přijde období charakterizované změnou životního stylu. Mezi členy rodiny se vyskytují konflikty, rodiče a děti zažívají pocit samoty, obviňují sami sebe. Rodinu většinou opustí jeden biologický rodič spolu s jeho ekonomickými a sociálními zdroji, což může přinést do rodiny více stresu než například příchod nového partnera (Cavanagh, 2008a; Hetherington, 1998). Podle Clark-Stewartové (2006) je nejvíce narušena ekonomická situace rodiny. (Pouze u 15 % domácností došlo po rozpadu vztahu ke zlepšení ekonomické situace, což lze přisoudit např. odstěhování ekonomicky neaktivních členů). Rodiče se musí vypořádat se zánikem partnerského vztahu a zvykat si na novou zodpovědnost v rodině, což může oslabit důslednost ve výchově a v péči o děti. Po rozpadu vztahu často následuje i stěhování a změna školy. A

nakonec noví partneři, manželé či manželky představují v životě dětí další významné osoby, na které se musí adaptovat (Amato, 2010).

Po rozpadu vztahu je rodina v mnoha ohledech podobná dobře fungující intaktní rodině. Matky a otcové naplňují své rodičovské role, děti mají blízké pouto s rodiči a rodiče koordinují aktivity dítěte, aby podpořili vývoj dítěte a jeho well-being. I když už rodiče samozřejmě nemají romantický vztah nebo už nežijí společně (Amato, Kane, 2011). Rozpad vztahu není ve své podstatě v rodinném procesu rozhodujícím činitelem. Rozpad vztahu staví rodinu před určité problémy, které musí řešit, ale nakonec je to proces, odehrávající se mezi členy rodiny, který určuje, jak spolu členové rodiny vychází a jaký bude vývoj dítěte. Proto je třeba si uvědomit, že problémy jako žárlivost, pocit samoty, nízká sebeúcta apod. nenajdeme pouze v rodinách po rozpadu vztahu, ale i v rodinách intaktních (Satirová, 2006).

2.1. Dopady rozpadu vztahu rodičů na vývoj dítěte

Studie zabývající se efektem rozpadu vztahu na dítě většinou porovnávají děti z rodin manželských (s oběma biologickými rodiči) s dětmi z rodin nesezdaného soužití, sólo rodin nebo z rodin nevlastních (v druhém manželství či v dalším vztahu) (Amato, Keith, 1991; Booth, Amato, 2001; Cavanagh 2006; Cavanagh, 2008a; Corak, 2001; McLanahan, 2004). Většinou se jedná o pracovní rozdělení na děti, které zažily a nezažily rozpad vztahu.

Zmíním nejprve starší studie, které jsou východiskem pro současné vědecké zkoumání. Příkladem je meta-analýza Amata (1991; 2001), publikace Hetheringtona (1998) a Cherlina (1998). Některé studie se zaměřily na well-being dítěte, jiné na oblast behaviorální, sociální, emocionální, kognitivní či školních výsledků a některé sledují tyto oblasti současně. Protože hlavní otázkou práce je, jaký je vztah mezi rozpadem vztahu rodičů a problémy ve vývoji dítěte, rozhodla jsem se výsledky neuvádět dle jednotlivých oblastí. Vybírám výsledky studií se sofistikovanější metodologií, které na rozdíl od průřezových studií lépe odhadují kauzální vztah.

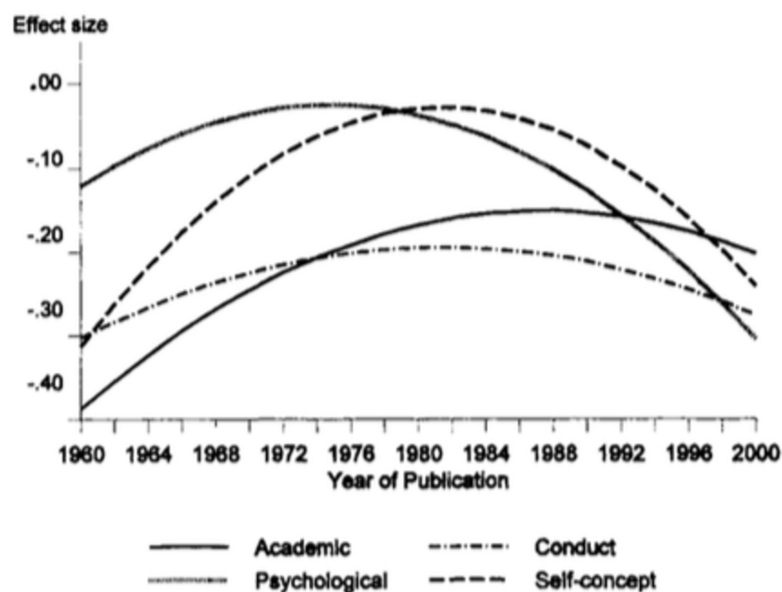
První studie zkoumající dopady rozpadu vztahu rodičů na dítě porovnávaly děti z rozvedených a nerozvedených rodin, jak se adaptují na rozpad vztahu rodičů. Ukázalo se, že

mezi dětmi z rozvedených rodin se vyskytuje více problémů a výsledky byly statisticky významné (Clark-Stewart, 2006). Autorkami jedné z nich byly v 70. letech Judith Wallerstein a Joan Kelly. I když byl design studie kritizován kvůli metodologii (jednalo se totiž o kvalitativní studii využívající vzorek klinické populace, které nebyla srovnávána se skupinou rodin s manželským párem), většina pozdějších studií koresponduje s jejich výsledky. Tedy že je rozpad vztahu doprovázen zvýšením rizika několikanásobných problémů, které pokračují až do dospělosti. S tím rozdílem, že současné studie korespondují s mírnou verzí výsledků. Výsledný efekt rozpadu vztahu na děti je spíše mírný (Kelly, Emery, 2003).

V roce 1991 Amato a Keith provedli první meta-analýzu z 92 studií. Porovnávali úroveň well-being dětí z rozvedených rodin s dětmi z rodin intaktních. Výsledky 70 % studií potvrzují, že děti z rozvedených rodin v porovnání s dětmi z rodin intaktních vykazují nižší úroveň well-being, tedy že souvislost rozpadu vztahu a problémů dítěte existuje. Nicméně efekt rozvodu na well-being dítěte byl spíše mírný (Amato, 2001; Hill, Yeung, Duncan, 2003; Kelly, Emery, 2003).

Od 90. let studie pokročily od jednoduchého porovnávání s dětmi z intaktních rodin k hledání faktorů, které rozdíly vysvětlují. Tyto studie už nesledovaly, zda mezi rozpadem vztahu rodičů a problémy dítěte vztah existuje. Ale sledovaly, zda je vztah příčinný a za jakých okolností děti postihuje.

Po deseti letech Amato (2001) pokračoval v meta-analýze se 67 longitudinálními studii, jejichž metodologie byla více sofistikovaná. I přesto byly výsledky podobné těm z roku 1991, tedy že rozdíly mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin jsou spíše mírné. Nicméně důležitým rozdílem studií byl kontext. Výsledky se objevují v době, kdy je rozvod obecně přijímán a je považován za relativně běžnou situaci (Hill, Yeng, Duncan, 2003).

Obrázek 1 Přehled effect size v období 1960- 2000 dle čtyř zkoumaných oblastí (Amato, 2001)

Jak je vyobrazeno na obrázku č. 1 (Amato, 2001), studie byly porovnávány v termínu effect size. Effect size reprezentuje rozdíl mezi dětmi z rozvedených a intaktních rodin (Clark-Stewart, 2006).

Zajímavé bylo zjištění, že se podle studií rozdíl v úrovni well-being dětí z rozvedených a nerozvedených rodin v posledních letech mění. Ačkoli se předpokládalo, že díky sofistikovanější metodologii studií by měl být *effect size* studií z 80. a 90. let spíše mírný než effect size z let 60. a 70., objevuje zajímavý trend. V 80. letech byl effect size pro jisté oblasti nejslabší (akademické výsledky, self-concept, emoční nastavení, chování), zatímco v 90. letech se zdá být silnější (Amato, 2001). Autoři se ptali, co tuto změnu trendu mohlo způsobit?

Jedním z vysvětlení je, že k rozpadu vztahu dochází spíše u málo konfliktních vztahů (Booth, Amato, 2001). Také je možné, že narůstá počet rodin, které mají tendenci k nestabilitě (Amato, Kane, 2011; Stanley et. al., 2010).

Studie zmíněné výše podporují tvrzení, že rozpad vztahu rodičů má negativní dopady na děti. Hlavní limitace výše zmíněných longitudinálních studií je, že rozpad vztahu není exogenní jev s ohledem na vývoj dítěte. Často byly ve studiích kontrolovány socioekonomické charakteristiky pro lepší odhad důsledků, ovšem i za těchto podmínek se rodiny se zkušeností rozpadu vztahu liší v mnoha neměřených oblastech, které mohou být ve finále důležité pro důsledky ve vývoji dítěte. Například rodiny s nejslabším zájmem o manželství se rozvedou, což následně vede k méně stabilnímu manželství jejich dětí. Ale ne protože se rodiče rozvedli, ale protože spíše převzaly jejich nechut' k manželství. Studie také zjišťují, že se některé projevy

chování (např. problémové chování) vyskytují už několik let před rozpadem vztahu. Což je pravděpodobně způsobeno problémovými vztahy v rodině (neefektivní výchova, konflikty mezi rodiči), které předchází rozpadu vztahu. Longitudinální studie tyto faktory nemohou kontrolovat a rozhodnout, zda jde o kauzální efekt rozpadu vztahu nebo o nepozorované proměnné, které zvyšují riziko problémů dítěte. Studie je těžké interpretovat kauzálně (Gruber, 2004).

2.2. Nový přístup k výzkumu dopadu rozpadu vztahu na dítě

Z výše uvedených důvodů se od roku 2000 objevují studie využívající „fixed effect“ modely, vývojové křivky apod., které podle Hughese (2005) eliminují proměnné (pohlaví, věk, sociální třída, etnikum, čas rozvodu apod.) způsobující rozdíly mezi dětmi, které zažily, nebo nezažily rozpad vztahu. Obecně jsou ale výsledky studií ambivalentní, protože množství studií je nedostačující (Hughes, 2005).

Dosud jen minimum studií využilo “fixed effect” modely pro odhalení efektu rozpadu vztahu na dítě. Cherlin (1998) objevil signifikantní nárůst emocionálních problémů. Stejně tak Aughinbaugh (2005) objevil asociace mezi rozvodem a nárůstem problémů v chování a zhoršením ve čtení a v matematice. Frisco (2007) objevil u dětí z rozvedených rodin horší školní výsledky, více problémů v chování, v oblasti psychického a emočního nastavení (deprese, úzkosti, nižší obecná spokojenost), v oblasti sebehodnocení a sociálních vztahů (tyto děti méně spolupracovaly s vrstevníky). Na druhé straně studie Kowaleski-Jones (2002) vztah mezi změnou rodinné struktury a výsledky z matematiky a delikvencí neobjevila. Co ale objevila, že počet let strávených v rodině samoživitele souvisí se zhoršením prospěchu v matematice a s nárůstem delikvence u dětí. Foster (2007) sledoval zhoršení známek z matematiky u rodin s nízkým příjmem. A Cooper (2011) uvádí, že se zhoršila úroveň verbálních schopností u dětí z nestabilních rodin, i když jen okrajově. A Hill, Yeung a Duncan (2003) podporují výsledky starších studií, že rozdíly mezi dětmi, které zažily a nezažily rozpad vztahu, jsou spíše mírné.

Amato (2014) ve své studii využil „fixed effect“ model. Chtěl za prvé odpovědět na otázku, jaká je variabilita reakcí dětí po rozpadu vztahu, protože si byl vědom, že reakce dětí jsou velmi různorodé. A za druhé chtěl zjistit, zda je souvislost mezi rozpadem vztahu rodičů a well-beingem dítěte kauzální. Podařilo se zjistit, že ke zvýšení úrovně došlo stejně často jako ke

snížení a nejčastěji se úroveň nezměnila. Dále zjistil, že vztah kauzální je a že může působit na dítě negativně (Amato, 2014).

Studie Amata (2014) sice nastiňuje efekt rozpadu vztahu na well-being dítěte, ale neukazuje vývojové trajektorie problémů vyskytující se u dětí po rozpadu vztahu. U některých dětí problémy vzrůstají v době, kdy je těsně před rozchodem, na vrcholu jsou při odloučení a během let klesají. V jiném případě se problémy mohou objevit až v době odloučení a zůstanou na vysoké úrovni či dál vzrůstají během následujících let.

Sun a Li (2011) pokročili v modelování trajektorie školních výsledků. Porovnávali růst křivky školních výsledků dětí rozdělených podle prožité rodinné změny (*stabilní a nestabilní rodiny*). Měření probíhalo v pěti vlnách v období od mateřské školy do páté třídy základní školy. Děti ze stabilních rodin intaktních (bez prožité rodinné změny) se konzistentně zlepšovaly ve čtení a v matematice oproti spolužákům z nestabilních rodin (s více prožitými rodinnými změnami) (Sun, Li, 2011).

Vývoj křivky školních výsledků dětí v rodinách bez prožité změny byl oproti rodinám s více prodělanými změnami pozitivní, nicméně mírný. Ačkoli podle autorů se mohou hodnoty vystupňovat a nahromadit ve znevýhodnění (Sun, Li, 2011).

Autoři studie upozornili, že pro vývoj školního výkonu je zásadní jak rodinná struktura, tak rodinné změny a že nejvíce negativního efektu je přičítáno nedostatku zdrojů rodiny (ekonomických, sociálních). Většina nestabilních rodin nehledě na strukturu pocházela z nižší socio-ekonomické vrstvy (Sun, Li, 2001).

Cherlin (1998) využil kombinaci fixed effect modelu a vývojové křivky. Samotný fixed effect model totiž nemá schopnost oproti vývojové křivce mapovat efekt ještě před rozpadem vztahu. Ve studii odhalil, že část negativních efektů rozpadu vztahu na dospělé je výsledek faktorů, které byly přítomny již před samotným rozpadem. Rozdíly v úrovni emocionálních problémů (mezi dětmi, které zažily a nezažily rozpad vztahu mezi 7. a 22. rokem života) již existovaly před sedmým rokem života, tedy ještě před samotným rozpadem vztahu (Cherlin, 1998). Podobně i McLanahanová a Sawhill (2015) interpretují své výsledky. Děti z rozvedených rodin vykazovaly horší školní výsledky než děti z rodin intaktních již před rozpadem vztahu a po něm došlo ke zhoršení, což mohlo být způsobeno například zhoršením ekonomické situace po rozpadu vztahu.

Dále studie Cherlina (1998) ukázala, že rozpad vztahu rodičů během dětství nebo v adolescenci má pokračující negativní efekt v dospělosti. Podle studie ještě ve dvacátém

a třicátém roce života. Jak jedinci stárli, rozdíl v emocionálních problémech se mezi skupinami rozšiřoval. Zdá se, že rozpad vztahu uvede do pohybu řetězec okolností, které ho ovlivňují i v době, kdy vede vlastní nezávislý život (Cherlin, 1998).

Závěr studií

Ze studií vyplývá několik závěrů.

- Rozpad vztahu rodičů má negativní kauzální vztah ve vývoji dítěte. U dětí, které prožily rozpad vztahu, došlo ke zhoršení v oblasti behaviorální, emoční, sociální a v oblasti školních výsledků (oproti dětem, které rozpad vztahu neprožily).
- Dopad rozpadu vztahu rodičů ve vývoji dítěte je spíše mírný.
- Kauzální vztah se objevuje ještě před samotným rozpadem vztahu a pokračuje až do dospělosti.
- Na jednu stranu je většina dětí, která prožila rozpad vztahu rodičů, dobře přizpůsobena a nepotřebuje profesionální pomoc. Protože podle Amata (2014) po rozpadu vztahu obecně spíše dochází k poklesu v měřených oblastech než k pozitivnímu růstu. A v některých oblastech (školní výsledky, self-esteem a problémové chování) se úroveň zvyšuje stejně často, jako se snižuje. Nejčastěji se však úroveň nemění.
- U menšiny dětí, které prožily rozpad vztahu rodičů, se budou vyskytovat závažnější problémy s větší pravděpodobností (v porovnání s dětmi, které rozpad vztahu rodičů neprožily).

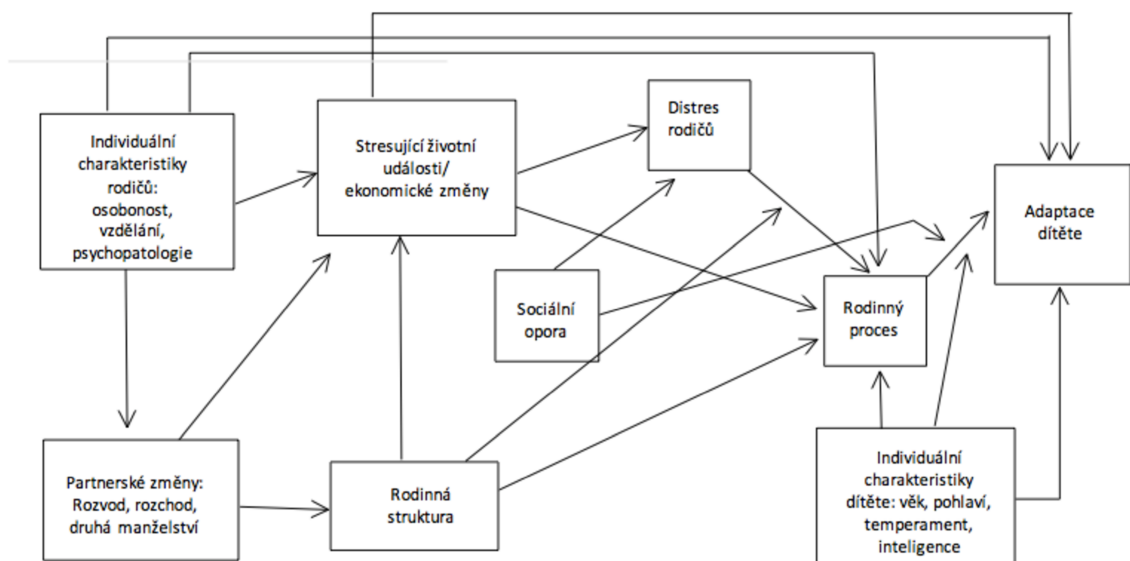
Celkově to tedy znamená, že většina dětí, která zažije rozpad vztahu rodičů, pomoc nepotřebuje. Ale také, že více dětí z této skupiny odbornou pomoc potřebovat bude (Hughes, 2005).

3. Rizikové faktory v procesu rozpadu vztahu rodičů

Rozumný předpoklad je, že rozpad vztahu může mít širokou škálu důsledků na vývoj dítěte. U některých dětí se úroveň well-being zvýší, u jiných se úroveň nezmění nebo jen mírně a u některých úroveň well-being klesne a následně se zvýší. Nakonec jsou ještě děti, u kterých se vyvinou problémy přetrvávající do dospělosti (Amato, 2010). Výzkum se postupně soustřeďuje více na faktory, které rozdíl mezi dětmi, co zažily a nezažily rozpad vztahu, způsobují (Kelly, Emery, 2003). **Důležitější otázka je, jak a za jakých okolností rozpad vztahu postihuje děti? Proto se výzkumné studie zaměřují na proces adaptace dítěte na rozpad vztahu rodičů.**

Jednou z možností je zmapovat stresory, které rozpad vztahu přináší. Tento pohled nabízí pět perspektiv. Jedná se o a) absenci rodiče, b) konflikt mezi rodiči c) ekonomický pokles a d) míru prožití stresu (Amato, 1993; Hetherington, 1998). Tedy charakteristiky individuální, ekonomické a rodinné (Hetherington, 1998).

Zatím neexistuje model, který by naprosto přesně vysvětloval vědecké poznatky o negativních dopadech rozpadu vztahu rodičů na vývoj dítěte. Cestou může být vznik obecného modelu popisující (dlouhodobé a krátkodobé) projevy dětí po rozpadu vztahu z pohledu zdrojů (resources) a stresorů (stressors). Lze se setkat i s pojmem *rizikových faktorů*.

Obrázek 2, Transakční model prediktorů pro přizpůsobení po rozvodu a při dalším manželství (Hetherington, 1998)

Pro potřeby práce uvádím obecný model, který bere v úvahu *konfiguraci* zdrojů a stresorů. Pomocí tohoto modelu lze uvažovat tak, že zdroje kompenzují nedostatky. Absence či přítomnost určitého faktoru rozhoduje o adaptaci dítěte. Například ekonomický nedostatek rodiny nemusí být nutně problematický pro děti, které mají blízký vztah s vřelým pečujícím rodičem. Takový model může potenciálně vysvětlit různorodost reakcí dětí na *po-rozchodovou* situaci. Jen s malou pravděpodobností klesne úroveň well-being dětí, které po rozpadu vztahu zažijí minimální ztrátu zdrojů a jen málo stresu. A naopak pokles úrovně well-being spíše očekáváme při výrazných ztrátách zdrojů a při vysoké úrovni stresu (Hetherington, 1998).

Osobnostní charakteristiky rodičů a dětí, rodinná struktura, stres včetně socioekonomického znevýhodnění, distres rodičů a rodinný systém spoluvytváří základní model kvality rodinného života po rozpadu vztahu (Obr. 2 Hetherington, 1998). Vedle nich jsou mediátory (kvalita vztahů v rodině, výskyt konfliktů, kvalita rodičovství atd.), které jsou propojeny, interagují a kvalitu rodinného života usměrňují. Vznikne tak komplex, který dokáže předpovídat, jak se dítě nové situaci přizpůsobí, jaké bude jeho chování a prožívání. Jak se celkově se změnami způsobenými rozpadem vztahu vypořádá a jaká bude jeho úroveň well-being (Hetherington, 1998).

Je nutné rozlišovat mezi faktory, které se na adaptaci dítěte po rozpadu vztahu podílejí přímo a nepřímo. Přímý vliv na přizpůsobení dítěte se očekává u vrozených charakteristik, jako je temperament. Například u dětí s obtížným temperamentem se očekává, že se budou obecně přizpůsobovat hůř. Na druhé straně deprese matky (distres rodiče) se projeví nepřímo jako neefektivní výchovná strategie (Hetherington, 1998).

Dosud byly faktory předmětem zkoumání jednotlivě. Cílem bylo odhalit, do jaké míry se faktory podílí na dopadech rozpadu vztahu rodičů a každý faktor získal jistou vědeckou podporu. Obecně ale platí, že samostatně faktory rozhodující nejsou, je to až jejich interakce.

Zdá se, že nejvíce se na zvýšení či snížení úrovně well-being dítěte po rozpadu vztahu podílí pokles příjmu rodiny, chabé psychologické fungování rodiče, neefektivní rodičovství, ztráta kontaktu s navštěvujícím rodičem, pokračující konflikt rodičů a absence kooperativního vztahu rodičů (Ahrnos, 2003; Cavanagh, 2008a, b; Fabricius, Luecken, 2007; Lang, Zagorsky, 2001; Ryan, Classens, 2013; Haakvort, 2011). Z čehož vyplývá, že dopady rozpadu vztahu závisí především na tom, zda jsou děti odstraněny z konfliktního nebo podporujícího prostředí (Amato, 2010; Pavlát, 2013).

V následující podkapitole chci představit vybrané faktory (stresory), které se podílejí na negativních dopadech rozpadu vztahu rodičů na vývoj dítěte. Výsledky studií jsou často ambivalentní, protože, jak bylo řečeno, samotné charakteristiky nemohou vysvětlit celkově efekt rozpadu vztahu na dítě. Domnívám se ale, že pro hlubší pochopení, jak rozpad vztahu děti postihuje, je důležité se s nimi blíže seznámit. Podle rozdělení Hetheringtona (1998) lze charakteristiky blíže popsat.

1. Individuální charakteristiky (věk, pohlaví)
2. Distres rodičů (mentální zdraví)
3. Struktura rodiny včetně absence rodiče
4. Socioekonomické znevýhodnění
5. Rodinný proces (vztahy v rodině, výskyt konfliktů)

3.1. Vybrané rizikové faktory v procesu rozpadu vztahu rodičů

3.1. 1. Vybrané individuální charakteristiky

a) Pohlaví a věk dítěte

Některé studie se ptaly, zda rozpad vztahu postihuje spíše chlapce nebo dívky. Některé studie předpokládají, že se problémy mohou vyskytnout spíše u chlapců než u dívek. Některé studie nachází vyšší výskyt problémů v chování u chlapců než u dívek (Carlson, 2001; Cavanagh, 2008b). Hill, Yeung a Duncan (2003) naopak zjistili, že dívky v průměru dosahovaly nižšího vzdělání než chlapci. Autoři uvažují, že někteří chlapci mohou mít oproti dívkám tendenci roli dospělého brát víc vážně, protože cítí, že jsou „hlavou rodiny“ (Hill, Yeung, Duncan, 2003). Nebo je možné, že se chlapci po rozpadu vztahu méně stýkají s otcem, tedy vzorem. Anebo bývají chlapci více vystaveni konfliktu a rodiče jim poskytují méně podpory, protože se od nich očekává větší odolnost. Jsou to ale pouhé domněnky (Booth, Amato, 2001).

Naopak jiné studie ukazují malé nebo žádné rozdíly v pohlaví. Meta-analýza Amata (2001) nepotvrdila rozdíl v chování mezi chlapci a dívkami. Jediný nalezený rozdíl (mezi chlapci a dívkami) se potvrdil jen v sociálním přizpůsobení. To potvrzuje i studie Cavanagh

(2008a), kde chlapci v porovnání s dívkami vyhledávali méně kontaktu s vrstevníky. Dále byli chlapci méně kompetentní v kontaktu se spolužáky a byli méně oblíbení (Cavanagh, 2008a). A během prvních pěti let po rozpadu vztahu byly změny v sociálním kontaktu výraznější.

Některé studie se snaží zohledňovat vývojové období dítěte. Reakce dětí na rozpad vztahu se liší dle věku. Cílem bylo odhalit období, které je nejvíce kritické pro rozpad vztahu. Ve studiích bylo sledováno rané dětství (0-5 let), střední dětství (6-10 let) a pozdní dětství (11-15) (Hill, Yeung, Duncan, 2001; Ryan, Classens, 2013). Uvedené studie vycházely z teorie socializační nebo z teorie stresu a sociální kontroly.

Studie Ryana a Classense (2013) našla důkaz pro socializační teorii, podle které je rozpad vztahu rodičů závažnější pro **děti v raném dětství**. Ve studii porovnávali děti, které prošly rodinnou změnou během prvních 5 let. U dětí se pravděpodobnost problémového chování zvyšuje (oproti dětem, které žádnou rodinnou změnu neprožily) (Ryan, Classens, 2013). Podle údajů Cavanaghové (2006) je většina dětí v době rozpadu vztahu v raném či na začátku středního dětství. To by potom znamenalo, že by se negativní dopad rozpadu vztahu týkal velkého množství dětí. Na druhou stranu socializační teorii ale meta-analýza Amata (2001) nepodpořila.

Podle teorie stresu a sociální kontroly je rozpad vztahu rodičů pro děti závažnější **v pozdním dětství** (11-15 let). Dívky, které prožily rozpad vztahu v období 11-15 let, spíše dosahovaly nižšího stupně vzdělání, což se u jiných věkových období nepotvrdilo (Auginbaugh, 2005). V oblasti rodinného chování se pravděpodobnost narození nemanželského dítěte zvyšovala bez ohledu na věk při rozpadu vztahu (v porovnání s dívkami z intaktních rodin) (Auginbaugh, 2005).

Výsledky nejsou konzistentní, protože věk primárně nerozhoduje o adaptaci dítěte na porozchodovou situaci. Praktičtější je zvažovat současně typ partnerské změny, věk a pohlaví (Hill, Yeung, Duncan, 2003). **Obecně se ale dá předpokládat, že kritický věk je do 12 let dítěte** (McLanahan, Tach, 2013).

3.1. 2. Distres rodičů

Některé studie se zabývaly mentálním zdravím rodičů. Zdá se, že lidé, kteří prodělali rozpad vztahu, mají více zdravotních problémů, jsou více sociálně izolovaní, označují svůj sexuální život za méně uspokojivý a cítí se méně šťastní. Vyskytuje se u nich vyšší úroveň deprese, cítí

vztek a osamělost (Amato, 2005). Ale podle Wattové (2001) se úroveň stresu mezi lidmi v manželství a po rozpadu vztahu neliší. Možným mediátorem úrovně stresu může být například počet dětí v rodině (Johnson, Wu, 2000).

Barettová (2000) mapovala manželské trajektorie (včetně počtu a typu partnerských ztrát a trvání aktuálního vztahu) vzhledem k mentálnímu zdraví jedinců. Z výsledků vyplývá, že počet předchozích partnerských ztrát (rozvod, rozchod, ovdovění) usměrňuje efekt aktuálního manželství. Aktuální vztah má tendenci stav mentálního zdraví podporovat. Ale zároveň čím vyšší manželství v pořadí, tím se snižuje úroveň mentálního zdraví (deprese, úzkosti, závislosti). Dále se méně liší úroveň mentálního zdraví u jedinců z druhého manželství, kteří prožili rozpad vztahu, nebo smrt partnera. Úroveň mentálního zdraví spíše ovlivňuje počet partnerských ztrát než typ ztráty (Barett, 2000).

Meta-analýza (Amato, 2001) se zaměřila mimo jiné na studie, které sledovaly, jak budou problémy jednotlivců přetrvávat po rozpadu vztahu. Ukázalo se, že problémy jako deprese či alkoholismus objevující se před rozpadem vztahu, vysoce vzrostou během odloučení a později se během let snižují. Ale v průměru neskončí na stejné úrovni v porovnání s manželskými páry (Amato, 2001).

Problémy vyskytující se po rozpadu vztahu jsou typicky dočasné, po dvou až pěti letech dojde ke stabilizaci (Ahrons, 2003). V některých případech ale problémy přetrvávají dlouhodobě, což se může negativně projevit ve vývoji dítěte (Osborne, McLanahan, 2007).

Well-being matky je důležitý mechanismus, kterým ovlivňuje vývoj dítěte. Nižší úroveň mentálního zdraví matky se může projevit opakovaným výchovným selháváním (neefektivní řešení konfliktů či krizových situací), hostilitou či nízkou citlivostí k potřebám dítěte (Carlson, 2001; Osborne, McLanahan, 2007). Podle studie Carlsonové (2001) je psychologické fungování a mentální zdraví matky obecně nižší v sólo rodinách. To může být jeden z faktorů podmiňující vyšší výskyt problémů dětí ze sólo rodin oproti dětem z intaktní rodiny.

Cavanaghová (2006) se zabývala vztahem rodinné nestability a problémy v chování dítěte. Využila longitudinální data, která zkombinovala s *multi-report data*. Upozorňuje, že vzorek není *národně* reprezentativní, což limituje generalizaci zjištění. Přesto jsou výsledky zajímavé. Deprese matky a nižší úroveň citlivosti se častěji vyskytovala v rodinách nestabilních (které prošly více rodinnými změnami). Obecně byly depresivní symptomy matky ve vztahu s problémovým chováním dítěte. Tam, kde depresivních symptomů matky přibývalo a úroveň senzitivity klesala, přibývalo problémového chování dětí (Cavanagh, 2006).

Je zajímavé, že největší rozdíly v problémovém chování se objevily u dětí, jejichž matky vykazovaly nejmenší nárůst depresivních symptomů. To se přičítá zčásti faktu, že tyto matky vykazovaly průměrně vysokou úroveň deprese a její snížení děti významně nevnímaly (Cavanagh, 2006).

3.1.3. Struktura rodiny

Struktura rodiny je faktor, který nezískal významnou vědeckou podporu a výsledky jsou ambivalentní (Carlson, 2001). Významnější je spíše kvalita vztahu mezi rodiči a mezi dítětem a rodičem (Haakvort, 2011; Hughes, 2005) či faktor absence otce. Dále uvádím výsledky studií, které vztah rodinné struktury a problémy ve vývoji dítěte sledovaly.

Někteří autoři sledovali vztah rodinné struktury s rodinným chováním dítěte v dospělosti. Prožití rozpadu vztahu rodičů v dětství považují za důležitý faktor pro budoucí rodinné chování dítěte. Z výsledků usuzují, že děti, které prožily rozpad vztahu, budou spíše v dospělosti žít v nesezdaném soužití, spíše zažijí vlastní rozchod či rozvod a spíše se podruhé ožení (Cavanagh, 2006; Cavanagh, 2008a; Osborne, McLanahan, 2007).

Jiné studie se zabývaly vztahem struktury rodiny a problémy v oblasti chování a prožívání. Děti narozené nemanželským párům byly více agresivní a úzkostné. Skórovaly průměrně na 70. percentilu, kde norma je 50. percentil (Osborne, McLanahan, 2007). Vykazovaly problémy v chování vzhledem ke spolužákům a k učitelům (Cavanagh, 2006). Uváděly pocit samoty a byly méně spokojené s přátelstvím (Cavanagh, 2008a). Ačkoli jsou dopady rodinné změny spíše mírné, mohou zesílit, nahromadit se a ohrozit vývojové trajektorie dětí (Carlson, 2001; McLanahan, 2004).

Na druhou stranu některé studie odporují výsledkům Cavanaghové (2006), podle Carlsonové (2001) děti vyrůstající v rodinách, které prošly více partnerskými změnami rodičů, nevykazují konzistentně více problémů v chování nebo zhoršení ve školních výsledcích než děti, které zažily pouze jednu rodinnou změnu.

a) Absence rodiče

Některé studie se primárně zaměřily na vztah mezi absencí otce a problémy dítěte. Tuto proměnnou zvolily, protože se opakovaně zjistilo, že významnější než samotný odchod rodiče z rodiny, je kvalita vztahů v rodině (Haakvort, 2011; Hughes, 2005). Z výsledků studie (Kelly,

Emery, 2003) je zřejmé, že v průměru se děti setkávají s otcem po rozvodu čtyřikrát v měsíci a 20 % dětí se s otcem nestýká vůbec dva až tři roky po rozvodu. Nicméně četnost kontaktu není rozhodující, je to kvalita setkání, která se podílí na vztahu rodič-dítě (Hughes, 2005).

McLanahanová a Tach (2013) vypracovali přehledovou studii mapující kauzální efekt absence otce ve vývoji dítěte. Obecný závěr říká, že negativní efekt absence otce na well-being dítěte je menší, než jak uváděly výsledky průřezových studií. Nejsilnější a nejvíce konzistentní důkaz efektu absence otce byl nalezen u školních výsledků a socio-emocionálního vývoje (Amato, 2001; McLanahan, Tach, 2013).

Méně je důkazů pro efekt absence otce na kognitivní schopnosti dětí a ještě méně je důkazů pro efekt na kognitivní schopnosti v dospělosti (Lang, Zagorsky, 2001). Mírný efekt absence otce se objevil u rodinného chování dítěte (Lang, Zagorsky, 2001). Sledovali adolescenty, kteří prožili smrt rodiče a kteří prožili rozpad vztahu rodičů. Zjistili, že chlapci vyrůstající bez otce se ožení s menší pravděpodobností. Autoři si výsledky vysvětlují *efektem sněhové koule*. Domnívají se, že se jedná o trend. Jak se zvyšuje počet chlapců vyrůstajících bez otce, vzroste tak v další generaci počet jedinců, kteří se neožení (Lang, Zagorsky, 2001).

3.1.4. Socioekonomické znevýhodnění

Studie se také ptají, zda mohou změny materiálních zdrojů zlepšovat či zhoršovat dopady rozpadu vztahu na vývoj dítěte. Ztráta části ekonomických, sociálních a emocionálních zdrojů může do rodinného prostředí přinést více stresu než například příchod nového partnera rodiče (Cavanagh, 2008a). Ve studii Cavanaghové (2006) vykazovaly děti předškolního věku (čtyři až sedm let) vyrůstající určitou dobu v rodině s nízkým příjmem průměrně více problémů v chování než děti z rodin s vysokým příjmem. Současně pro děti, které po rozpadu vztahu ztratily velkou část ekonomických zdrojů, je adaptace po rozpadu vztahu obtížnější a spíš budou vykazovat problémy v oblasti behaviorální, emoční a sociální (Cavanagh, 2008b).

Ve studii Ryana a Classense (2013) se významný efekt objevil pouze u dětí z rodin se středními či vyššími příjmy. Výsledky výzkumu tak potvrzují hypotézu, že rozpad vztahu má negativní efekt spíš na děti z rodin s vyššími příjmy než z rodin s příjmy nižšími. Zdá se, že rodiny s nižšími ekonomickými zdroji nemusí změna tolik ovlivnit, protože mají rozpadem vztahu méně co ztratit co se týče peněz a kvality rodinného prostředí. Rodiče samozivitelé a nevlastní rodiny se

spíše vyskytují v nižší ekonomické vrstvě a rodinné změny jsou jak pro rodiče, tak pro děti víc běžné, předvídatelné, a proto méně stresující (Ryan, Classens, 2013).

Pro rodiny s vyššími příjmy mohou být změny v rodině víc znatelné. V těchto rodinách je zodpovědný za většinu rodinných příjmů otec. Pokud dojde k úplné nebo částečné ztrátě těchto příjmů, může dojít ke snížení zdrojů, které byly dítěti dříve k dispozici, což se jako vedlejší efekt může projevit na chování dítěte. Protože se změny v rodinách s vyššími příjmy vyskytují méně, jsou pak neočekávané a tím pádem víc stresující, a to především pro matky. Stres matky se pak může negativně projevit v socio-emocionálním vývoji dítěte (Ryan, Classens, 2013)

V další studii odhalili vztah mezi příjmem rodiny a školními výsledky dítěte a narozením nemanželského dítěte u dcer. Výsledky studie naznačují, že čím nižší byl příjem rodiny, tím nižšího vzdělání dívky dosáhly a tím vyšší byla pravděpodobnost narození nemanželského dítěte (Hill, Yeung, Duncan, 2001).

3.1.5. Narušení rodinného procesu

Rodinný proces chápou především jako interakci uvnitř rodiny (kvalita vztahů, úroveň komunikace a řešení konfliktů). Perspektiva rodinného procesu se zdá být nejvýznamnějším faktorem, který má negativní dopad na vývoj dítěte (Amato, 2010; Amato, Kane, 2011; Haakvort, 2011; Kelly, 2000; Pruett et. al., 2003). Tyto studie se zaměřovaly na vztahy mezi rodiči nebo vztahy mezi dětmi a rodiči. Ukazuje se, že tyto vztahy jsou úzce propojeny.

a) Vztahy mezi rodiči (konflikty před rozpadem vztahu a po něm)

Základní otázkou je, nakolik je konflikt rodičů pro děti škodlivý? Záleží potom, zda rozpad vztahu snižuje či zvyšuje množství stresu, kterému je dítě vystaveno. Děti žijící v domácnosti s rodiči, kteří mají zjevný, dlouhodobě nevyřešený konflikt, jsou s větší pravděpodobností vystaveny riziku vývojových problémů (Amato, 2001).

V rodině s otevřeným a častým konfliktem mezi rodiči je rozpad vztahu pro děti osvobození z dysfunkčního prostředí a mohou upřímně uvítat přesun do klidnějšího prostředí rodiny se sólo rodičem. Ve výsledku se dětem z konfliktního prostředí daří lépe, pokud se rodiče rozejdou. U dětí se mohou vyskytovat symptomy spojené s konfliktem rodičů, které se po čase mohou vrátit k normě. Naproti tomu v rodinách po rozpadu vztahu, kde děti vnímají málo konfliktů mezi rodiči, je riziko vývojových a emocionálních problémů větší. Rozpad vztahu rodičů je pro ně

událost, která uvede v pohyb sérii stresujících okolností bez možnosti kompenzace (Davies, Cummings, 1994; Dunn, Davies, 2000).

To potvrzuje i studie Boothse a Amata (2001), ve kterých použili longitudinální data z rozhovoru rodičů a jejich dospělých dětí, aby odhalili způsob, jaký efekt má před-rozvodový konflikt v životě dítěte. Rozpad manželství, ve kterých se konflikt vyskytoval méně, se projevil negativně v životě dítěte. V důsledku konfliktu se snížila blízkost dítěte k rodiči a rozpad vztahu propad blízkosti ještě prohloubil. Kdežto rozpad manželství, ve kterých byl konflikt častý, byl pro děti spíš ku prospěchu. Zdá se, že čím méně byl vztah rodičů konfliktní, tím spíš přibývá po rozpadu vztahu problémů v oblasti sociální, emocionální a obecně se snižuje úroveň well-being dítěte (Booth, Amato, 2001).

Studie opakovaně vyzdvihují důležitost kvality vztahů rodičů po rozpadu vztahu pro příznivý vývoj dítěte. Tedy že vztah mezi bývalými partnery (konflikty, akceptace vztahu otec-dítě) je významným prediktorem psychosociálního přizpůsobení dítěte na po-rozchodovou situaci (Amato, Kane, 2011; Dunn, Davies, 2000; Haakvort, 2011). Například z jedné studie vyplývá, že pokud měli oba partneři tendenci spolupracovat a podílet se na výchově, vedlo to k lepším vztahům a k větší stabilitě rodiny, a to i když jeden z partnerů uzavřel nový vztah (McLanahan, Beck, 2010).

Aby se efekt rozpadu vztahu na dítě zmírnil, rodiče z málo konfliktních vztahů by měli dítě ideálně na budoucí neshody rodičů připravit, vytvořit plány minimalizující změny a nestabilitu (Booth, Amato, 2001). Ukazuje se, že většinou děti bývají ohledně rozpadu vztahu neadekvátně informovány (Dunn Davies, 2000).

Základem je podle Amata a Kanea (2011) tzv. kooperativní rodičovství. Ve výzkumu pomocí shlukové analýzy rozdělil rodiny po rozpadu vztahu na kooperativní, konfliktní a sólo rodiny a sledoval, jak se liší vývoj dětí v těchto rodinách. Na počátku se předpokládalo, že budou děti z kooperativních rodin v porovnání s ostatními typy prosperovat nejlépe. Ukázalo se, že tyto děti vykazovaly méně problémů v chování než děti z ostatních rodin. Také se ale ukázalo, že kooperativní rodičovství negativní efekt zmírňuje jen částečně. Z toho vyplývá, že u dětí z tzv. kooperativních rodin se mohou objevit stejné problémy jako u dětí z rodin s jiným typem rozpadu vztahu (Amato, Kane, 2011).

b) Vztahy mezi rodiči a dětmi

Již bylo řečeno, že vztahy mezi rodiči a mezi rodiči a dětmi jsou úzce propojeny. A je zřejmé, že děti předškolního věku, jejichž rodiče jim poskytují emoční podporu a kognitivní stimulaci, vykazovaly méně problémů v chování a dosahovaly lepších výsledků v kognitivních testech (Amato, 2001; Carlson, 2001).

Většina otců po rozpadu vztahu tráví s dětmi méně času než matky. Podle Ahronse (1993) není angažovanost otce ke kontaktu s dítětem ovlivněna věkem, nebo pohlavím dítěte, vzdáleností mezi bydlišti apod. Rozhodující pro kontakt a hlavně pro angažovanost je komunikace a úroveň konfliktů mezi bývalými partnery. Spolupracující vztah rodičů je důležitý pro vědomí zodpovědnosti otce. Pokud se partneři spíš nehádají a matka kontakt podporuje, otec se více angažuje. Matce je totiž ve většině případů dítě svěřeno do péče a má velký podíl na kontrole a regulaci kontaktu otec-dítě (Ahrons, 2003).

V literatuře se ale vyskytuje předpoklad, že otcové jsou více angažováni ve výchově synů než dcer a že více investují do synů. Tedy že pohlaví dítěte při narození podmiňuje angažovanost otce. Ve studii McLanahanové (2007) byl efekt spatřen pouze ve zjištění u dětí narozených do rodiny nesezdaného soužití. Chlapci spíš získají příjmení otce než dcery. Ale nebylo zjištěno, že by byl rok po narození dítěte otec víc angažovaný ve výchově či v kontaktu se syny než s dcerami. Což není konzistentní s názorem, že pohlaví dítěte může být určující pro angažovanost otce (McLanahan, 2007).

V longitudinální studii Ahronse (1993) se s dětmi setkávalo alespoň dvakrát měsíčně pět let po rozchodu 75 % otců. Typicky jedna polovina až tři čtvrtiny otců vídá děti dvakrát měsíčně. Ve studii bylo také zjištěno, že pohled na kontakt otec-dítě se u matek a otců liší. Otcové kontakt s dětmi označují za více stabilní, pevný a také sami sebe označují za více angažované, než uvedly matky (Ahrons, 1993).

V navazující longitudinální studii bylo zkoumáno, jak se vztah otce a dětí proměnil po dvaceti letech. Více než polovina dětí uvedla, že se jejich vztah buď zlepšil, nebo nezměnil. A to v případě, že se konflikt mezi rodiči snížil a měli tendenci spíš spolupracovat. Ahrons (2003) ve shrnutí upozorňuje, že ačkoli vztah mezi rodiči a dětmi má obecně tendenci se zlepšovat, je pozitivní, že rozpad vztahu tento trend nenarušil.

Naopak v případech, kde se vztah mezi dětmi a otcem zhoršil, konflikt mezi rodiči pokračoval a partneři spíše nespolečně pracovali. Otec se brzy po rozchodu znovu oženil a v kontaktu s dětmi se méně angažoval. Tyto děti také nahlašovaly horší vztah s nevlastní matkou, nevlastními sourozenci a s prarodiči ze strany otce (Ahrons, 2003).

Po dvaceti letech většina dětí zažila druhé manželství jednoho nebo obou rodičů. Jedna třetina dětí situaci druhého manželství prožívala jako více stresující než primární rozpad vztahu a pro dvě třetiny z nich bylo druhé manželství otce víc stresující než druhé manželství matky (Ahrons, 2007). Je možné, že zejména pro chlapce je snazší vyrovnat se s rozpadem vztahu, pokud matka zůstane sólo. Ve jedné studii chlapci ze sólo rodiny vykazovali víc vřelý vztah s matkou než chlapci z rodiny s nevlastním rodičem. U dívek významný rozdíl nalezen nebyl. Limitací této studie je malý vzorek a *samovýběr* respondentů (Haakvort, 2011).

Zajímavým poznatkem Fabricia a Lueckena (2007) je zjištění, že kvalita vztahu otec-dítě byl tím vyšší, čím déle společně žili do rozpadu vztahu. A to nehledě na to, zda byl vztah rodičů konfliktní či nikoli. Zároveň čím více konfliktu v dětství prožily, tím horší byl jejich vztah s otcem a tím víc distresu děti cítily ohledně rozpadu vztahu rodičů (v období adolescence). Studie vyzdvihuje, že nedostupnost rodiče kvůli rozpadu vztahu může mít podobný efekt na pocit bezpečí a jistoty dítěte jako konflikt rodičů. Pokud by toto tvrzení platilo, potom by teoreticky zvýšení návštěv mohlo mít výhody i ve vysoce konfliktních rodinách po rozpadu vztahu. Více společně stráveného času by kompenzovalo vystavení konfliktu (Fabricius, Luecken, 2007).

Ale stejně jako u ostatních vybraných charakteristik platí, že efekt rozpadu vztahu rodičů ve vývoji dítěte nevysvětluje kompletně. I když jsou rodiče podporující, může rozpad vztahu vygenerovat dlouhodobé pocity neštěstí a zmatku dítěte. Tedy dobré vztahy mezi dítětem a rodičem nejsou pro celkový efekt rozpadu vztahu rozhodující (Fabricius, Hall, Luecken, 2007).

Smrt rodiče

Další možností, jak v současnosti sledovat souvislost mezi rozpadem vztahu a vývojem dítěte, je zkoumat děti, které zažily smrt rodiče. Smrt rodiče je považována za další krizovou událost v životě dítěte. Ačkoli je jinou krizí než rozpad vztahu rodičů, jejich společnou charakteristikou je přesun z intaktní rodiny do rodiny sólo rodiče. Podle Langa a Zagorského (2001; Corak, Miles, 2001) je smrt rodiče většinou vnímána jako nečekaná událost stejně jako rozpad vztahu. Ukazuje se, že obě situace mají *podobný* dopad na vývoj dítěte, tedy mírný (Gruber, 2004; Amato, 2014). Děti, které prožily smrt rodiče vykazovaly, v některých oblastech

zhoršení (zhoršily se školní výsledky a vykazovaly více emočních problémů) a úroveň well-being byla nižší než u dětí z rodin intaktních (Gruber, 2004).

Corak a Miles (2001) ve studii zkoumali důsledky absence rodiče u adolescentů na jejich rodinné chování. Využili kvazi-experiment s cílem izolovat kauzální efekt rozvodu. Z výsledků vyplývá, že adolescenti, jejichž rodiče se rozvedli, odkládají manželství a pokud se ožení, manželství bude spíš nestabilní. Naopak adolescenti, kteří prožili smrt rodiče, se významně neliší v rodinném chování od adolescentů z manželské rodiny. Z toho autoři vyvozují, že rozpad vztahu a smrt rodiče nejsou pro dítě stejná událost. Protože postoj k manželství a důležitost manželství se smrtí rodiče nezmění, zatímco rozpad vztahu rodičů může vést k názoru, že manželství je riskantní rodinné uspořádání (Corak, Miles, 2001). Co se týče oblasti behaviorální a emoční, efekt smrti rodiče a rozpadu vztahu rodičů byl podobný. V oblasti rodinného chování se však lišily.

Návrh výzkumného projektu

4. Cíl výzkumného projektu a výzkumná otázka

Teoretický rámec výzkumného projektu

Již bylo uvedeno, že dosavadní studie se snažily odhalit faktory, které se podílí na přizpůsobení se dítěte na rozpad vztahu rodičů. Uvažovalo se o faktorech, které se po rozpadu vztahu rodičů objevují a hledala se pro ně vědecká podpora. Z literárně přehledové části zřejmé, že jde o interakci těchto faktorů a že žádný faktor sám o sobě nedokáže celkový dopad rozpadu vztahu na dítě vysvětlit. Přesto největší podporu opakovaně získal faktor konfliktů v rodině (Amato, 2010; Dunn, Davies, 2001; Haakvort, 2011; Kelly, 2000). Tedy dopad rozpadu vztahu závisí především na tom, zda jsou děti odstraněny z konfliktního nebo podporujícího prostředí. Proto jsem se rozhodla v návrhu výzkumu sledovat, jak se konflikt rodičů v kontextu rozpadu vztahu podílí na problémech dítěte.

Ve výzkumu využiji *na proces zaměřený postup*. Na konflikt nahlížím jako na proces, který se během partnerského vztahu mění. V současnosti se méně sleduje četnost rodičovského konfliktu a více obsah konfliktu, jeho řešení a expozice dítěte konfliktu (Lacinová, 2009). Vycházím z tzv. kognitivně-kontextuálního rámce, podle kterého je důležité, jaký význam dítě konfliktu rodičů přikládá. Což je ovlivněno a) charakteristikami konfliktu (intenzita, obsah, trvání, řešení) a b) kontextem (předchozí zkušenost, emoční klima, očekávání, osobnostní charakteristiky dítěte atd.) (Cumming, Davies, 2006).

Již bylo dokázáno, že rodičovský konflikt v kontextu rozpadu vztahu je pro děti stresující a je často ve vztahu s problémy dítěte (Amato, 2001; Kelly, 2000; Morrison, Coiro, 1999). Především v oblasti chování (agrese, impulzivita) (Amato, 2001; Grych, Fincham, 1990) a prožívání (úzkost) (Cummings, Davies, 2006).

Konflikt rodičů se během rozpadu vztahu proměňuje. Spolu s tím se mění i vnímání konfliktu dětmi. Většinou se konflikt rodičů zmírní mezi prvním a druhým rokem po rozchodu. V některých rodinách ale přetrvává (Amato, 2001). Proto je dobré sledovat konflikt před, během a po rozpadu vztahu (Morrison, Coiro, 1999).

Z vědeckých studií je tedy zřejmé, že behaviorální a emoční problémy dítěte jsou ve vztahu s konfliktem rodičů v kontextu rozpadu vztahu. Méně je již zřejmé, zda je vztah pozitivní či negativní. V návrhu výzkumného projektu si kladu hlavní otázku, která se ptá, **jaká je korelace mezi před/po-rozchodovým konfliktem rodičů a výskytem emočních a behaviorálních problémů dítěte?**

1. Prvním výzkumným předpokladem je, že méně negativní vnímání konfliktu rodičů dětmi před a po rozpadu vztahu pozitivně koreluje s výskytem emočních, behaviorálních a sociálních problémů dítěte po rozpadu vztahu. Tedy že dětem, které konflikt v rodině vnímají jako méně ohrožující (méně konfliktní rodiny), se bude po rozpadu vztahu dařit hůře.
2. Druhým výzkumným předpokladem je, že více negativní vnímání konfliktů rodičů před a po rozpadu vztahu negativně koreluje s výskytem emočních, behaviorálních a sociálních problémů dítěte po rozpadu vztahu. Tedy že dětem, které konflikt vnímají jako více ohrožující (vysoce konfliktní rodiny), se bude po rozpadu vztahu dařit lépe.

5. Design projektu

Ve výzkumu konfliktu v kontextu rozpadu vztahu rodičů ve vztahu s chováním a prožíváním dítěte se v posledních letech využíval převážně kvantitativní přístup. Podobná studie v českém prostředí dosud nebyla zrealizována. Longitudinální studie by poskytla tvrdá data pro praxi psychologů a sociálních pracovníků, kteří pracují s rodinami v období rozpadu vztahu. Odborníci by se mohli o data ze studie opřít a poukázat, že konflikt rodičů má obecně na děti negativní dopady. A že pokud k rozpadu vztahu rodičů dojde, měli by usilovat o vzájemný spolupracující vztah. Také by bylo možné data ze studie využít pro účely tzv. „Cochemského modelu“ v rámci rozvodového řízení. Obecně by výsledky studie pomohly pokrýt deficit ve zkoumání rodinné problematiky.

Ve výzkumném návrhu tedy využiji **kvantitativní přístup v podobě longitudinální studie**. Longitudinální studii volím z důvodu, že oproti korelační studii primárně nesledují vztah, ale rozdíly mezi zkoumanými skupinami. Bude možné zmapovat vývoj konfliktu rodičů a problémů dítěte.

5.1. Popis vzorku

Výběr respondentů je určen následujícími kritérii. 1) Jedná se o rodinu s heterosexuálním párem a vlastními dětmi. Očekávám převahu manželských párů, přesto nerozlišuji mezi manželským párem a párem nesezdaného soužití. 2) Partneři musí žít společně alespoň dva roky před začátkem studie. 3) V rodině vyrůstá nezletilé dítě.

Požadavek na velikost byl stanoven 400 respondentů, z nichž bude 200 dětí a 200 matek. Věk a pohlaví dětí budou ve skupině rovnoměrně zastoupené. Bylo zvažováno zařadit do studie i otce, očekávám však od otců menší ochotu se studie zúčastnit. Zvolila jsem cílovou skupinu dětí školního věku, protože vycházím ze statistik rozvodovosti, že většina vztahů se rozpadá s nezletilými dětmi (Český statistický úřad, 2016). Také metoda pro měření konfliktu je určena dětem ve věku 9-12 let. Ideální by bylo sledovat děti během delšího období například až do adolescence. Tento postup po zvážení nároků bakalářské práce nezařadím.

Získat poměrně velký vzorek je důležité, protože očekávám mortalitu respondentů. Očekávám, že k rozpadu vztahu u některých rodin během měření dojde a u některých nikoli. Rodiny, které zůstanou intaktní, vytvoří skupinu kontrolní a bude je možné porovnat s rodinami, kde k rozpadu vztahu došlo.

Výběr respondentů proběhne nenáhodně prostřednictvím *samovýběru*. Rodiny budou osloveny plošně. Na webových stránkách týkajících se rozvodového poradenství bude umístěna reklama na chystající se výzkum, kde se respondenti dobrovolně přihlásí. Dále budou kontaktovány rodiny základních škol v Jihočeském kraji (Písek, České Budějovice) a v Praze, klienti psychologů a OSPOD. Každému rodiči bude kromě nabídky účasti ve výzkumu nabídnuta bezplatná psychologická služba a finanční odměna. Očekávám, že nabídka podpoří motivaci respondentů ve studii pokračovat. Dále bude respondentům zaručeno adekvátní zacházení s daty. Jednotlivé dotazníky budou opatřeny kódy a přístup k datům budou mít jen členové výzkumného týmu

5.2. Metoda

Ve výzkumu využiji kombinaci dotazníkových metod, protože pracuji s více proměnnými. Dotazníky se liší pro matky a pro děti.

a. Rozpad vztahu jako nezávisle proměnná

V úvodu měření bude pouze matkám předložen dotazník o demografických údajích. Položka rodinného stavu umožní odlišit rodiny intaktní a rodiny, ve kterých došlo k rozpadu vztahu. Aby bylo možné identifikovat rozpad vztahu, operacionalizují ho jako „*Partner/ka se odstěhoval/a a opustila rodinu*“. Za rozpad vztahu považují dobu odloučení partnerů, nikoli formální rozvod. Tuto formulaci volím také proto, abych zohlednila rodiny nesezdaného soužití.

b. Konflikt rodičů jako nezávisle proměnná

Pro měření konfliktu rodičů využiji sebeposuzovací dotazník CPIC „**Children Conflict Perception Scale**“ (Grych, Seid, Fincham, 1992) (Škála dětské percepce konfliktu pro děti). Je určena pro děti ve věku 9-12 let (Grych, Seid, Fincham, 1992). Metoda umožňuje posoudit konflikt z pohledu dítěte. Je výhodné, že metoda bere v úvahu objektivní charakteristiky konfliktu (např. četnost, obvyklé vyřešení konfliktu apod.) a subjektivní hodnocení konfliktu (např. do jaké míry obviňuje dítě sebe za vznik konfliktu; nakolik vnímá dítě konflikt jako ohrožující apod.). Metoda koresponduje s aktuálním pohledem na konflikt rodičů, kde se nesleduje jen četnost, ale i obsah či řešení konfliktu. Metoda pochází originálně z USA, je určena pro různé věkové skupiny (mladší školní věk, starší školní věk, pozdní adolescence). V České republice vznikla verze pro střední adolescenci a v budoucnu se bude ověřovat u rané dospělosti (21 let) (Lacinová, 2009). Vytvoření české verze dotazníku považuji za posun ve vědeckém zkoumání dětského vnímání konfliktu rodičů.

c) Behaviorální, emoční a sociální problémy dítěte jako závisle proměnná

Posledním krokem v měření je sledování problémů dítěte v oblasti chování, prožívání a sociálních vztahů. Využiji dotazník pro matky „**CBCL-Child Behavior Checklist**“ (Achenbach, 1991) pro děti ve věku 6-18 let, který zahrnuje všechny tři zkoumané oblasti. Matky jsou instruovány, aby vypovídaly o svých dětech.

Protože dotazníkové metody nejsou dostupné v České republice, bude dotazník přeložen metodou paralelního překladu. U obou metod nejprve proběhne předvýzkum na 20 dětech, aby se zjistilo, a) jak položkám rozumí děti a b) jak položkám rozumí matky.

Měření bude probíhat ve třech vlnách (od prvního měření po roce a následně po dvou letech). Při prvním měření se bude jednat pouze o rodiny intaktní, při druhém nebo třetím

měření očekávám rozpad vztahu v některých rodinách. To umožní oddělit efekt rozpadu vztahu a konfliktu rodičů na oblast behaviorální, emocionální a sociální dítěte.

5.3. Analýza

Očekávám, že se během měření některé rodiny rozpadnou. Pak bude možné oddělit vnímání konfliktu rodičů dětmi v období před, během a po rozpadu vztahu (dále viz. čas 1,2,3). Předpokládám, že se vnímání konfliktu spolu s úrovní problémů bude měnit. Proto jsem se rozhodla provést **regresní analýzu**, který umožní předvídat úroveň problémů dítěte.

Data budou testované pomocí matematických a statistických metod. **Následně předkládám hypotézy vycházející z výzkumných předpokladů.** Vysoký skór konfliktu znamená, že děti vnímají konflikt rodičů jako více závažný a nízký skór znamená, že děti vnímají konflikt rodičů jako méně závažný.

H1: Vysoký skór konfliktu ve všech časech předvídá vysoký skór problémů ve všech časech.

H2: *Nízký* skór konfliktu ve všech časech předvídá *nízký* skór problémů ve všech časech.

H3: *Nízký* skór konfliktu v čase 1, 2 a *vysoký* skór konfliktu v čase 3 předvídá nízký skór problémů v čase 1 a 2 a naopak *vysoký* skór problémů v čase 3.

H4: *Vysoký* skór v čase 1, nízký skór v čase 2 a 3 předvídá *vysoký* skór problémů v čase 1 a naopak *nízký* skór problémů v čase 3.

H5: *Nízký* skór v čase 1 a *vysoký* v čase 2 a 3 předvídá *vysoký* skór problémů v čase 3.

Podle H1 a H2 předpokládám, že v některých případech je stav konfliktu mezi rodiči konstantní.

- Podle H1 je vnímaný konflikt konstantně vysoký, bude úroveň problémů dítěte konstantně vysoká.
- Podle H2 je vnímaný konflikt konstantně nízký, bude úroveň problémů dítěte konstantně nízká.

Podle H3, H4 a H5 předpokládám také, že se stav konfliktu mezi rodiči může měnit a s ním i úroveň problémů po rozpadu vztahu.

- Podle H3 se konflikt objeví až po rozpadu vztahu-předpokládám nárůst problémů.
- Podle H4 konfliktu postupně ubývá-po rozpadu vztahu předpokládám snížení problémů.
- Podle H5 konfliktu postupně přibývá-po rozpadu vztahu předpokládám nárůst problémů

6. Závěr

Jak se vyvíjejí děti po rozpadu vztahu rodičů? Daří se jim hůř než dětem, které rozpad vztahu nezažily? Představuje rozpad vztahu rodičů riziko pro vývoj dítěte?

Zdrojem pro odpověď jsou zde uvedené zahraniční studie, které opakovaně dokazují, že rozpad vztahu rodičů má příčinný negativní vztah ve vývoji dítěte. Jako reakce na rozpad vztahu rodičů vznikají problémy dítěte v oblasti behaviorální, emocionální, sociální a kognitivní. Tyto problémy se objevují již před samotným rozpadem vztahu a pokračují ještě dlouho po něm. Z těchto poznatků vychází současná literatura, kde se pohled na rozpad vztahu za posledních dvacet let změnil. Již méně se nahlíží na rozpad vztahu rodičů jako na jednorázovou událost. Je to dlouhodobý proces, který může provázet nesoulad a změny v rodině. Jedná se o partnerské změny rodičů (odchod rodiče, příchod nového partnera a jeho přijetí jako nevlastního rodiče) a o změny v rodinném prostředí (ekonomický pokles, narušené chování rodiče, konflikty mezi rodiči), které představují pro dítě potenciální zdroje stresu. V rámci adaptace na tyto změny se mohou vyskytovat jisté problémy. Tyto problémy typicky po dvou až třech letech po rozpadu vztahu vymizí, ale v některých případech přetrvávají. Mohou přetrvávat i v dospělosti. V takových případech lze uvažovat o *efektu sněhové koule*. Problémy se předávají z generace na generaci. To se děje v rodinách, kterým se nepodařilo po rozpadu vztahu stabilizovat, změny v rodině buď přetrvávají, nebo zesilují.

Studie v posledních letech opakovaně potvrzovaly, že rozpad vztahu negativně koreluje s problémy ve vývoji dítěte. Nedařilo se ale odhalit kauzalitu a podchytit intervenující proměnné. Z těchto důvodů se již méně užívají průřezové studie, více se provádí longitudinální studie s využitím moderních metod (fixed-effect modely, vývojové křivky apod.), které dokáží odhalit kauzalitu a kontrolovat intervenující proměnné. **Za hlavní zjištění předkládané práce považují, že výsledky ukazují na kauzální souvislost rozpadu vztahu rodičů a problémů dítěte a že důležitou okolností pro dopady rozpadu vztahu na vývoj dítěte je konflikt rodičů. Také, že některé problémy jsou přítomny již před samotným rozpadem vztahu a že pokračují i v dospělosti.** Za významné považují i představení studií zaměřujících se na smrt rodiče. Autoři smrt rodiče považovali za podobnou situaci, jako je rozpad vztahu rodičů, která je ale více exogenní. Shodně totiž dítě prožije odchod rodiče a v mnoha případech je rozpad vztahu nečekaná a nevíтанá událost.

Zajímavé je také zjištění, že i když aktuální studie dochází k podobným závěrům ohledně rozpadu vztahu jako studie starší, liší se ve dvou faktorech. 1) Liší se v effect size, který má obecně klesající tendenci. Studie sice souhlasí, že rozpad vztahu má negativní efekt ve vývoji dítěte, ale zároveň vyzdvihují, že efekt je mírnější. Tedy že děti, které prožijí rozpad vztahu rodičů, se nebudou zásadně lišit od dětí, které rozpad vztahu rodičů neprožily. 2) Druhým rozdílem je společenský kontext. Studie jsou realizovány v době, kdy je rozpad vztahu spíše přijímán a stává se častější odpovědí na problémy ve vztazích. **Jak si tedy vysvětlit mírnější efekt rozpadu vztahu ve vývoji dítěte?** První možností je využití více sofistikované metodologie. Druhou možností je, že pro některé rodiny rozpad vztahu neznamena fatální změnu životního stylu. Například matky jsou finančně soběstačné, domnívají se, že dítě dokáží vychovat bez partnera.

Zajímavým zjištěním také bylo, že se tendence effect size změnila. Od 90. let se objevila mírně rostoucí tendence. Tu si lze vysvětlit právě aktuálními proměnami rodin. Narůstá počet nesezdaných soužití, u kterých je riziko rozpadu vztahu vyšší. Je možné, že se rozpadají vztahy po relativně malém konfliktu a pro děti je taková situace nevídaná a nepředvídatelná?

Nicméně ze studií lze obecně vyvodit dvě implikace, které shledávám důležité pro profesionální praxi. Za prvé, že většina dětí po rozpadu vztahu rodičů je dobře přizpůsobena a nepotřebuje profesionální pomoc. Ale za druhé, že některé děti, byť menšina, rozpadem vztahu významně strádají a profesionální pomoc by potřebovaly (stejně tak jejich rodiče).

Dále považuji za významné, že se výzkum přesunul ke sledování příčin problémů dítěte. Možností bylo zaměřit se na stresory a zdroje, které rozpad vztahu přináší, a vytvořit obecný model. Faktory nedokáží dopady rozpadu vztahu rodičů na vývoj dítěte vysvětlit samostatně, ale zvažuje se jejich interakce. Pomocí modelu lze potom usuzovat, že jeden stresor může nahradit jiný zdroj. Odtud lze případně odhadnout, jak bude individuální přizpůsobení dítěte probíhat.

Bylo představeno pět perspektiv (osobnostní charakteristiky dítěte, absence rodiče, stres včetně socioekonomického znevýhodnění, změna struktury rodiny a rodinný proces) a každá z nich získala jistou vědeckou podporu. Jako nejvýznamnější se pro vývoj dítěte po rozpadu vztahu jevila perspektiva rodinného procesu. **To znamená, že pro adaptaci dítěte na situaci po rozpadu vztahu je významné, zda je odstraněno z konfliktního prostředí.** Protože pokud byly děti odstraněny z vysoce konfliktní rodiny, po rozpadu vztahu se jim dařilo lépe. Naproti tomu děti z málo konfliktních rodin rozpad vztahu vnímají jako nečekanou a nevídanou událost

a jsou tak více ohroženy rizikem výskytu problémů. Proto jsem se v návrhu výzkumného projektu na tento předpoklad zaměřila. Vycházím z teorie rodinných systémů, podle které je rozpad vztahu rodičů proces dlouhodobý. Longitudinální studie bude konflikt rodičů v kontextu rozpadu vztahu a problémů dítěte dlouhodobě sledovat.

Pro měření konfliktu rodičů využiji metodu pro děti, což považuji za přednost výzkumu. Dříve se sledovala spíše četnost konfliktu v rodině, dnes se upřednostňuje vnímání konfliktu dítětem. V minulosti byla výpověď dětí podceňována, a pokud už byla zjišťována, výrazně se lišila od výpovědi rodičů. Současné práce ukazují, že názor dítěte se přibližuje pohledu expertnímu a oproti výpovědi rodičů je v úzkém vztahu s předvídanými problémy dítěte. Děti také konflikt většinou vnímají jako závažnější než rodiče (Uholyeva, 2015). Pro budoucí výzkum by bylo přínosné zkombinovat metodu vnímání konfliktu pro děti a pro rodiče, aby byl pohled na konflikt rodičů více objektivní.

Výsledky studie by mohly být využity pro praxi psychologů a dalších odborníků, kteří pracují s rodiči v rozvodovém řízení/ při rozchodu nebo také pro potřeby postupně zaváděné *Cochemské praxe*. Výsledky by poskytly chybějící tvrdá data odborníkům, kteří apelují na spolupracující vztah rodičů. „Kooperativní rodičovství“ je v nejlepším zájmu dítěte a je významné pro adaptaci dítěte na rozpad vztahu rodičů.

7. Seznam literatury

- Ahrons, C. R. (1993). The effect of the postdivorce relationship on paternal involvement: A longitudinal analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63(3), 441.
- Ahrons, C. R. (2003). Adult children and their fathers: Relationship changes 20 years after parental divorce. *Family Relations*, 52(4), 340-351.
- Ahrons, C. R. (2007). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family process*, 46(1), 53-65.
- Achenbach, T. M. (1991). Manual for the child behavior checklist. *Department of Psychiatry*. University of Vermont.
- Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*, 23-38.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of marriage and family*, 62(4), 1269-1287.
- Amato, P. R. (2005). The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *The future of children*, 75-96.
- Amato, P. R. (2007). A comparison of high-and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 621-638.
- Amato, P. R. (2010), Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72: 650–666.
- Amato, P. R. (2014). Estimating the effects of parental divorce and death with fixed effects models. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 370-386.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis.
- Amato, P. R., & Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 900-921.
- Amato, P. R., & Kane, J. B. (2011). Reconsidering the “Good Divorce.” *Family Relations*, 60(5), 511–524.
- Amato, P. R., Landale, N. S., Havasevich-Brooks, T. C., Booth, A., Eggebeen, D. J., Schoen, R., & McHale, S. M. (2008). Precursors of young women's family formation pathways. *Journal of Marriage and Family*, 70(5), 1271-1286.

- Amato, P.R. (2001). Children of Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-Analysis. *Journal of Family Psychology, 15*(3), 355-370.
- Aughinbaugh, A. (2005). The impact of family structure transitions on youth achievement: Evidence from the children of the NLSY79. *Demography, 42*(3), 447-468.
- Barrett, A. E. (2000). Marital trajectories and mental health. *Journal of Health and Social Behavior, 45*1-464.
- Booth, A., & Amato, P. R. (2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce well-being. *Journal of Marriage and Family, 63*(1), 197-212.
- Bramlett, M. D. (2002). Cohabitation, marriage, divorce, and remarriage in the United States. *Vital health statistics, 23*(22), 1-32.
- Brown, S. L. (2004). Moving from cohabitation to marriage: Effects on relationship quality. *Social Science Research, 33*(1), 1-19.
- Carlson, M. J. (2001). Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes. *Journal of Marriage and Family, 63*(3), 779-792.
- Cavanagh, S. E. (2006). Family instability and children's early problem behavior. *Soc. F., 85*, 551.
- Cavanagh, S. E. (2008a). Family structure history and adolescent adjustment. *Journal of Family Issues, 29*(7), 944-980.
- Cavanagh (2008, b). The Timing of Family Instability and Children's Social Development.
- Clarke-Stewart (2006). *Divorce: Causes and Consequences*. Yale University Press.
- Cooper, C. E. (2011). Partnership instability, school readiness, and gender disparities. *Sociology of Education, 84*(3), 246-259.
- Corak, M. (2001). Death and divorce: The long-term consequences of parental loss on adolescents. *Journal of Labor Economics, 19*(3), 682-715.
- Cumming, E.; & Davies, T. (2006). Interparental discord and child adjustment: Prospective Investigations on emotional security as an explanatory mechanism. *Child Development, 77*(2), 132-152.
- Český statistický úřad (2016, March 21). Pohyb obyvatelstva. Retrieved March 5, 2017 from: <https://www.czso.cz/csu/czso/cris/pohyb-obyvatelstva-4-ctvrtleti-2015>.
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological bulletin, 116*(3), 387.

- Dunn, J., & Davies, L. C. (2001). Family lives and friendships: the perspectives of children in step-, single-parent, and nonstep families. *Journal of Family Psychology, 15*(2), 272.
- Fabricius, W. V., & Luecken, L. J. (2007). Postdivorce living arrangements, parent conflict, and long-term physical health correlates for children of divorce. *Journal of family psychology, 21*(2), 195.
- Foster, E. M. (2007). Living arrangements and Children's development in Low-Income white, black, and latino families. *Child development, 78*(6), 1657-1674.
- Frisco, M. L. (2007). Parents' union dissolution and adolescents' school performance: Comparing methodological approaches. *Journal of Marriage and Family, 69*(3), 721-741.
- Gruber, J. (2004). Is making divorce easier bad for children? The long-run implications of unilateral divorce. *Journal of Labor Economics, 22*(4), 799-833.
- Grych, J.H., Seid, M., & Fincham, F.D. (1992). Assessing Marital Conflict from the Child's Perspective: The Children's Perception of Interparental Conflict Scale. *Child Development, 63*, 558-572.
- Hakvoort, E. M. (2011). Postdivorce relationships in families and children's psychosocial adjustment. *Journal of divorce & remarriage, 52*(2), 125-146.
- Hetherington (1998). What Matters? What Does Not? Five Perspectives on the Association between Marital Transitions and Children's Adjustment. *American Psychologist. 53*(2), 167-184.
- Hill, M. S., Yeung, W. J. J., & Duncan, G. J. (2003). Childhood family structure and young adult behaviors. *Family, Household and Work, 173-201*.
- Hughes, R., Jr. (2005). The effects of divorce on children. *Urbana, IL: University of Illinois Extension, Department of Human and Community Development*.
- Cherlin, A. J. (1998). Effects of parental divorce on mental health throughout the life course. *American Sociological Review, 239-249*.
- Johnson, D. R., & Wu, J. (2002). An Empirical Test of Crisis, Social Selection, and Role Explanations of the Relationship between Marital Disruption and Psychological Distress: A Pooled Time-Series Analysis of Four-Wave Panel Data. *Journal of Marriage and Family, 64*(1), 211-224.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 39*(8), 963-973.

- Kelly, J. B., & Emery, R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, 52(4), 352-362.
- Kowaleski-Jones (2002) Who's in the house? Race differences in cohabitation, single parenthood and child development. *Child Development*, 73, 1249-1264.
- Lacinová, L. (2009). Metodická studie: Škála dětské percepce v konfliktu mezi rodiči: česká verze dotazníku pro adolescenty. *Československá psychologie*, 53(1). 68-83.
- Lang, K., & Zagorsky, J. L. (2001). Does growing up with a parent absent really hurt?. *Journal of human Resources*, 253-273.
- McLanahan, S. (2004). Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition. *Demography*, 41(4), 607-627.
- McLanahan, S. (2007). Child gender and father involvement in fragile families, *Demography*, 44(1), 79-92.
- McLanahan, S., & Beck, A. N. (2010). Parental relationships in fragile families. *The Future of children/Center for the Future of Children, the David and Lucile Packard Foundation*, 20(2), 17.
- McLanahan, S., & Sawhill, I. (2015). Marriage and child wellbeing revisited: Introducing the issue. *The Future of Children*, 25(2), 3-9.
- McLanahan, S., & Garfinkel, I. (2000). Fragile families and child wellbeing study. *Eunice Kennedy Shriver National Institute of Child Health and Human Development (NICHD)*.
- McLanahan, S., & Tach, L. (2013). The causal effects of father absence. *Annual review of sociology*, 39, 399-427.
- Morrison, D.R., & Coiro, M.J. (1999). Parental conflict and marital disruption: Do children benefit when high-conflict marriages are dissolved? *Journal of Marriage @ the Family*, 61(3), 626-637.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha. Sociologické nakladatelství (Slon).
- Osborne, C., & McLanahan, S. (2007). Partnership instability and child well-being. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 1065-1083.
- Pruett, M. K., Williams, T. Y., Insabella, G., & Little, T. D. (2003). Family and legal indicators of child adjustment to divorce among families with young children. *Journal of Family Psychology*, 17(2), 169.
- Pryor, J. (2011). Commentary on "Reconsidering the 'Good Divorce'". *Family Relations*. 60 (5), 525-527.

- Rhoades, G. K., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2009). The pre-engagement cohabitation effect: a replication and extension of previous findings. *Journal of family psychology, 23*(1), 107.
- Ryan, R. M., & Claessens, A. (2013). Associations between family structure changes and children's behavior problems: The moderating effects of timing and marital birth. *Developmental Psychology, 49*, 1219–1231.
- Satirová, V. (2006). *Kniha o rodině*. Praha: Práh.
- Sobotková, I. (2001): *Psychologie rodiny*. Olomouc: Portál.
- Stanley, S. M., Rhoades, G. K., Amato, P. R., Markman, H. J., & Johnson, C. A. (2010). The timing of cohabitation and engagement: Impact on first and second marriages. *Journal of Marriage and Family, 72*(4), 906-918.
- Sun, Y., & Li, Y. (2011). Effects of family structure type and stability on children's academic performance trajectories. *Journal of Marriage and Family, 73*(3), 541-556.
- Uholyeva, X. (2015). Dítě jako zdroj informací: Charakteristiky dětské výpovědi a možnosti jejího využití. *Československá psychologie, 59*(2), 150-161.
- Watt, T. T. (2001). Explaining divorce: An examination of the relationship between marital characteristics and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage, 35*(3-4), 125-145.
- Wolfinger, N. H. (2000). Beyond the intergenerational transmission of divorce: Do people replicate the patterns of marital instability they grew up with?. *Journal of Family Issues, 21*(8), 1061-1086.

Seznam obrázků

- Obrázek 1 (Amato, 2001)
- Obrázek 2 (Hetherington, 1998)